

اندیشهٔ مستقبل

مفاداتی در باب آینده‌پژوهی

علی‌آبا

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه مطالعات فرهنگی و اجتماعی

اندیشه مستقبل

مقالاتی در باب آینده پژوهی

علی پایا

ناشر: پژوهشگاه مطالعات فرهنگی و اجتماعی

رئاستار: سمیه سیاه‌پشت

طرح جلد: محمدباقر جاوید

چاپ اول: ۱۳۹۷

تیراژ: ۱۰۰۰

قیمت: ۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸۰۰۵۰۷۰۰۰۰۰۰۰۰

نشانی: تهران، خ. ان، مداران، خان شهید مؤمن نژاد (گلستان یکم)، شماره ۱۲۴، تلفن: ۲۲۵۷۰۷۷۷

سایت: www.iscs.ac.ir

پست الکترونیکی: info@iscs.ac.ir

کلیه آثار منتشره این پژوهشگاه در چه ایجاد نای آزاد علمی و نظر شخصی نویسندگان محترم آن است و لزوماً مورد تأیید پژوهشگاه نیست.

سرشناسه: پایا، علی، ۱۳۴۰ -

عنوان و نام پدیدآور: اندیشه مستقبل: مقالاتی در باب آینده پژوهی / علی پایا.

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۴۲۸ ص: مصور؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.

شابک: ۳۰۰۰۰۰ ریال: ۹۷۸۰۰۵۰۷۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: آینده‌پژوهی -- مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: Study and teaching -- Forecasting, essays, lectures, addresses --

شناسه افزوده: پژوهشگاه مطالعات فرهنگی و اجتماعی

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ الف ۲ / پ ۱۵۸ CB

رده‌بندی دیویی: ۰۰۳/۲

شماره کتابشناسی ملی: ۵۲۸۳۸۴۷

فهرست

۷	دیباچه پژوهش‌ها
۹	بیشگفتار
۲۵	پامفا ۱۴۰۴: نخستین گام در مسیر یک آینده‌نگاری ملی
۵۱	ارزیابی نقادانه روش‌شناسی‌های آینده‌نگاری و آینده‌پژوهی
۱۰۵	ارزیابی نقادانه نقش رویکردهای آینده‌اندیشانه آینده‌نگارانه در تفکر استراتژیک جدید
	ملاحظات انتقادی در باب آینده‌اندیشی در حوزه علوم و فناوری‌های نوپدید و رویکردهای
۱۴۹	معطوف به توسعه
	تأثیرات علوم و فناوری‌های هم‌گرا بر قلمرو اخلاق، ایران تا ۱۴۰۴: یک ارزیابی
۱۸۳	آینده‌پژوهانه
	ارزیابی آینده‌پژوهانه تأثیرات علوم و فناوری‌های هم‌گرا بر حوزه‌های اخلاق، اجتماع و سیاست
۲۳۱	در ایران تا ۱۴۰۴
۲۴۹	آینده‌نگری پیشرفت ایران - پاسخ به پرسش‌های گفتمان الگو
۲۶۹	آینده‌اندیشی: هست‌ها و باید‌ها - خردنامه همشهری
۲۸۰	مطالعات اسلامی در پرتو آینده‌پژوهی
۲۹۳	گزارش کنفرانس بین‌المللی آینده‌پژوهی - آتن ۴-۱ تیرماه ۱۳۹۴
۳۶۷	در باب مبانی فلسفی پژوهش‌های آینده - ژوزف وروس
۴۰۱	فرا-روش آینده‌های متعارض (مورد مناقشه) - نیک براون، برایان رابرت، اندرو وبستر
۴۰۷	کتاب‌نامه فارسی
۴۱۳	کتاب‌نامه انگلیسی
۴۲۷	نمایه

پیشگفتار

از درد و غم رفتن آینده چقدر گوئیم؟ اندیشه مستقبلم از حال بر آورد

امیر خسرو دهلوی

دیسپلینی که از آن در زبان فارسی با عناوینی نظیر آینده‌پژوهی، مطالعات آینده، پژوهش آینده‌ها، اینداندیشی، آینده‌نگری و نظایر آن یاد می‌شود^۱ در سال‌های اخیر در ایران مورد توجه بسیاری از افراد و نهادها قرار گرفته است. طرح‌ها و پروژه‌های چنانی نیز با هدف آینده‌پژوهی در موضوعات گوناگون به وسیله سازمان‌ها و مؤسسات مختلف اجرا شده است. تأسیس دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری در رشته آینده‌پژوهی در دانشگاه امام خمینی، برپاساختن انجمن آینده‌پژوهان و نیز ایجاد بخش‌ها و واحدها و گروه‌هایی در برخی از

۱. در زبان‌های اروپایی نیز از این دیسپلین با اسامی گوناگون نام برده می‌شود. از جمله:

Futures Studies, Futuring, Prospectives, Futuristics, Futures thinking, Futurology

در خصوص اسامی گوناگون این دیسپلین از جمله بنگرید به: (paya, 2018a)

و نیز مقاله ذیل:

Futures Studies, https://en.wikipedia.org/wiki/Futures_studies

مؤسسات پژوهشی و تحقیقاتی تحت نظر وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و به‌خصوص مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور و پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، برای انجام پروژه‌های آینده‌پژوهانه و بالاخره فعالیت شماری از مجموعه‌ها در بخش خصوصی در همین زمینه، همگی حکایت از رونق گرفتن این دیسیپلین در کشور دارند.

اما شواهد حکایت از آن دارند که در ایران نیز، همان‌گونه که در کشورهای دیگر شاهد آن هستیم، چستی آینده‌پژوهی هنوز برای بسیاری، بی‌کسانی که به فعالیت‌های آینده‌پژوهانه اشتغال دارند، به‌درستی روشن نیست. در ادبیات آینده‌پژوهی، درخصوص جایگاه این دیسیپلین در میان دیگر دیسیپلین‌های دانشگاهی و درخصوص روش‌ها و روش‌شناسی‌های مناسب برای این رشته هنوز ابهام وجود دارد. پرسش‌های بنیادین زیر این است که «آیا آینده‌پژوهی علم است یا تکنولوژی یا هنر؟»، «آیا آبی‌پرسی باید به دستاوردهای علوم فنی و مهندسی تکیه کند یا علوم اجتماعی و انسانی؟» و «آیا اساساً آینده‌پژوهی چیزی بیش از نوعی کاربرد علمی عرفی یا ترکیب برخی شیوه‌های بازاریابانه و مشتری‌پسند است؟» همچنان در زمره سؤالاتی‌اند که مورد بحث آینده‌پژوهان‌اند.

مجموعه مقالاتی که در دفتر حاضر گردآوری شده‌اند، ربردارنده بخشی از تکاپوهای نظری و عملی نگارنده برای ابهام‌زدایی از جایگاه معرفتی دیسیپلین آینده‌پژوهی و کمک به ازدیاد بازده آن در کاربردهای عملی آن‌اند. بخشی از این مقالات، تألیفاتی‌اند که صاحب این قلم در چند سال اخیر عمدتاً در نشریات دانشگاهی در ایران و خارج از ایران منتشر کرده است. شماری از آنها نیز برگرفته از سخنرانی‌ها در مجامع دانشگاهی داخل و خارج از کشور است و بالاخره دو مقاله نیز متکی به برگرفته از ترجمه آثاری است که برخی از آینده‌پژوهان سرشناس

بین‌المللی تحریر کرده‌اند. این «ترجمه‌ها» طابق النعل بالنعل نیستند. تعدادی از مقالات مجموعه، برای نخستین بار به فارسی منتشر می‌شوند. مقالاتی نیز که پیش‌تر منتشر شده بودند با تغییراتی، در کتاب حاضر بازنشر شده‌اند. از جمله این تغییرات، به‌روزر کردن برخی از منابع نقل شده در تحریرهای اولیه‌اند. در ذیل، گزارش کوتاهی از هر یک از مقالاتی که در دفتر کنونی درج گردیده‌اند، ارائه شده است.

اولین مقاله مجموعه با عنوان «پامفا ۱۴۰۴: نخستین گام در مسیر آینده‌نگاری»، رگرفته از گزارش مفصلی است که به‌وسیله گروه آینده‌اندیشی مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور در خصوص پروژه «پایلوت مناسب‌ترین سناریوهای ایران ۱۴۰۴» (پامفا ۱۴۰۴) تهیه شده است.^۱ در این مقاله، بحثی شده است اولاً گزارشی تا حد امکان جامع از چارچوب طراحی شده برای پامفا ۱۴۰۴ و اقداماتی که تا زمان اجرای طرح برای تحت‌آن صورت گرفته بود، ارائه شود و ثانیاً آنجا که ابزار اصلی مورد استفاده برای سنسایبی مناسب‌ترین فناوری‌ها، یک فرا‌روش/فناوری نرم مرسوم به آینده‌نگاری^۲ بود، محدودیت و قوت‌های این فناوری نرم و شرایط بهره‌گیری بهینه از

۱. برای این گزارش که نسخ آن در مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور موجود است، عنوان گزارش نهایی فعالیت‌های انجام‌شده در فاز اول از نخستین مرحله طرح پامفا ۱۴۰۴ در نظر گرفته شد. چنان‌که از این عنوان برمی‌آید، گزارش مورد اشاره، دربرگیرنده اقداماتی است که تا آن زمان (سال ۱۳۸۵) در خصوص اجرای پامفا ۱۴۰۴ صورت گرفته بود. پس از اجرای فاز اول پروژه، فاز دوم با یک تأخیر زمانی چندماهه و با مشارکت همکارانی تازه برگزار شد. در زمان اجرای فاز دوم پروژه، نگارنده در فرصت مطالعاتی در خارج از کشور به سر می‌برد و در اجرای آن همکاری نداشت.

۲. Meta-method: روشی فراگیر است که ذیل آن، شمار متعددی از روش‌های محدودتر با کاربردهای مشخص‌تر مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این خصوص بنگرید به مقاله دوم در همین مجموعه و نیز (Paya, 2018a).

آن برای کشوری با شرایط ایران به نحو نقادانه ارزیابی شود.^۱ آینده‌نگاری یکی از فرا-روش‌های مورد استفاده در آینده‌پژوهی است. از این فرا-روش به منظور تدوین سناریوهایی بهره گرفته می‌شود که در خصوص مناسب‌ترین فناوری‌ها و علوم اطلاع‌رسانی می‌کند که سرمایه‌گذاری در آنها، به یک کشور در قیاس با کشورهای دیگر مزیت نسبی اعطا می‌کند. استفاده از این فرا-روش در بسیاری از کشورها، خواه کشورهای پیشرفته و خواه کشورهای در حال پیشرفت، از حدود دهه ۱۹۸۰ به این سو رواج پیدا کرد. در ایران اما تا سال ۱۳۵۰ (۲۰۰۶ میلادی) از این ابزار برای ارزیابی موقعیت آتی علم و فناوری در سطح ملی استفاده نشده بود. در آن سال، گروه آینده‌اندیشی مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور که نگارنده مسئولیت آن را بر عهده داشت، به منظور زمینه‌سازی برای بهره‌گیری حساب‌شده از ابزار آینده‌نگاری در یک فعالیت احتمالی در تراز ملی برای تهیه سناریوهایی در خصوص آینده علم و تکنولوژی در کشور، با همکاری شماری از نهادهای دست‌اندرکار در حوزه آینده‌پژوهی، طرحی را با عنوان «پایانیت، مناسب‌ترین فناوری‌های ایران ۱۴۰۴» (پامفا ۱۴۰۴) طراحی کرد و قسمتی از فاز نخست آن را با مشارکت آن نهادها به اجرا درآورد.^۲ اهمیت ویژه

۱. همکاری که در تحریر مقاله کنونی مشارکت کرده‌اند، همگی در مراحل طراحی پامفا نیز شرکت داشته‌اند. اسامی این همکاران بدین قرار است: حمیدرضا برادران شرکا، سیدمحمد طباطبایی، محسن بهرامی، بهزاد سلطانی، سیدکمال طبانیان، آریا السنی، محسن نادری‌منش، یحیی امامی و امیر هوشنگ حیدری.

۲. نهاد همکار در اجرای طرح پامفا ۱۴۰۴ عبارت بودند از: گروه آینده‌پژوهی مؤسسه آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی؛ شرکت متن نیرو؛ گروه پژوهشی آینده‌شناسی، پژوهشگاه فناوری‌های نو، دانشگاه صنعتی امیرکبیر؛ دفتر امور پژوهشی

پامفا ۱۴۰۴ که گزارش مختصر آن در مقاله آمده است در آن بود که به نیت بومی‌سازی تکنولوژی‌ای اجرا شده بود که سابقه و پیشینه‌ی چندانی در ایران نداشت.

مباحث روش‌شناسانه، یکی از مهم‌ترین موضوعات در حوزه مطالعات مرتبه‌دومی درباره‌ی دیسیپلین‌ها و رشته‌های علمی است. مقاله «ارزیابی نقادانه‌ی روش‌شناسی‌های آینده‌نگاری و آینده‌پژوهی» که دومین مقاله‌ی دفتر حاضر است، اولین بار در یک کنفرانس بین‌المللی مرتبه‌دومی به آینده‌پژوهی و آینده‌نگاری در آتن ارائه شد و سپس در تبیین کنفرانس از راه دور، در نشست‌های آینده‌پژوهان ایرانی در فرهنگستان علوم ایران^۱ عرضه گردید. این مقاله یکی از معدود مقالات در سطح بین‌المللی است که به آینده‌پژوهی از منظر چارچوب‌های روش‌شناسانه مورد استفاده در آن نظر می‌کند. هدف مقاله، ارزیابی نقادانه‌ی برخی از استدلال‌ها شده‌ترین متدولوژی‌هایی است که در آینده‌پژوهی و شیوه‌های آینده‌نگاری مورد استفاده قرار می‌گیرند. در مقاله، به دنبال ارائه‌ی برخی ملاحظات مقدماتی، توضیحاتی در خصوص شباهت‌ها و تفاوت‌های میان دانش نظری/ علم نظری و فناوری عرضه می‌شود. سپس با استفاده از مباحث مطروحه در این بخش، توضیحاتی درباره‌ی یک مفهوم ابهام‌برانگیز در قلمرو آینده‌پژوهی، یعنی مفهوم «اتخاذ تصمیمات عقلانی» ارائه می‌شود و نکاتی نیز در باب روشن‌نبودن وضعیت آینده‌پژوهی به‌عنوان رشته‌ای دانشگاهی و نیز استفاده‌ی غیردقیق از دو مفهوم

حوزه معاونت پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری؛ مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.

۱. تحریری از این مقاله که با روایت فارسی آن تفاوت‌هایی دارد، در سال ۲۰۱۸ در نشریه‌ی میرچرز انتشار یافته است. بنگرید به: (Paya, 2018b).

کلیدی «روش» و «روش‌شناسی» بیان می‌گردد. در ادامه، چند چارچوب مهم روش‌شناسی که در علوم انسانی و اجتماعی و نیز در آینده‌پژوهی مورد استفاده‌اند، مورد ارزیابی نقادانه قرار می‌گیرند. این روش‌شناسی‌ها عبارت‌اند از: پوزیتیویسم، پساپوزیتیویسم، برساخت‌گرایی^۱، نظریه انتقادی^۲ (نقدگرایی)^۳ و کنش-تحقیق^۴. استدلال مقاله آن است که این روش‌شناسی‌ها، علی‌رغم محبوبیتشان نزد متخصصان رشته آینده‌پژوهی، دچار کمبودهای جدی‌اند. نقش‌های این چارچوب‌های روش‌شناسی، بر پیامدهای تحلیلاتی که از طریق آنها انجام می‌شود، تأثیر می‌گذارد. در ادامه مقاله، منطقی فلسفی به نام عقلانیت نقاد^۵ و یک چارچوب روش‌شناسی به نام تحلیل موقعیت^۶ که می‌تواند (با تغییراتی مناسب)، در قالب یک روش یا روش جامع^۷ ظاهر شود معرفی می‌شود. مقاله با مقایسه این انتقادی میان عقلانیت نقاد و چارچوب‌های روش‌شناسی بسط می‌یابد و در انتها، در این خصوص توضیح داده می‌شود که عقلانیت نقاد چگونه می‌تواند به بهبود کارایی شیوه‌های آینده‌نگرانه و آینده‌کار به کمک کند. مقاله که در اصل به انگلیسی تحریر شده بود، با سمت دکتر علیرضا همتی به فارسی برگردانده شده است.

مقاله «ارزیابی نقادانه نقش رویکردهای آینده‌اندیشه‌آلود نگرانه در تفکر استراتژیک جدید» که مقاله سوم دفتر کنونی را تشکیل می‌دهد، نخستین بار در دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت

1. Constructionism
2. Critical Theory
3. Criticalism
4. Action-Research
5. Critical Rationalism
6. Situational Analysis
7. Meta-Method

استراتژیک^۱ ارائه گردید. مسئله موردنظر مقاله، ناظر به این نکته است که از یک سو دیسپلین‌هایی مانند مدیریت استراتژیک، تحلیل استراتژیک، برنامه‌ریزی استراتژیک و امثالهم که همگی در زمره فناوری‌های نرم هستند، از چند دهه پیش به این سو در خدمت مدیران و برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران در قلمروهای مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی قرار گرفته‌اند و این کس‌گران از این ابزارها برای مقاصد موردنظر در حوزه‌های تخصصی خود بهره می‌گیرند. از سوی دیگر، آینده‌اندیشی/آینده‌پژوهی و فرا- و شش‌بای اصلی آن از قبیل «پیش‌نگری»^۲ و «آینده‌نگاری» که با نیت «شناخت بهتر تحولات آینده و تأثیرگذاری بر مسیر این تحولات از طریق اتخاذ تصمیمات مناسب در زمان حال ابداع شده و بسط یافته‌اند نیز با فناوری‌های نرمی که به جنبه‌های استراتژیک امور توجه دارند، قرابت فراوانی دارند. می‌توانند به همراه آنها به کار گرفته شوند. در سال‌های اخیر، بهره‌گیری از ابزار آینده‌پژوهی در حوزه‌های ارزیابی‌های استراتژیک مورد توجه واقع شده است. در عین حال، شواهد نشان می‌دهد که روند توسعه و تک‌نرشی در مسیر جایگزینی رویکردهای آینده‌پژوهانه به‌عنوان هیافت‌های استراتژیک سنتی در حال شکل گرفتن است.

هدف مقاله آن است که با ارزیابی نقاط قوت و ضعف فناوری‌های نرمی که با امور استراتژیک یا حوزه‌های آینده سروکار دارند، به بررسی این نکته بپردازد که آینده‌پژوهی و اجزاء

۱. این کنفرانس به اهتمام آقایان دکتر الوانی، دکتر عاطفی، دکتر اعرابی و مهندس شرافت و حمایت شماری از دانشگاه‌ها، مراکز پژوهشی، انجمن‌های علمی و مؤسسات خصوصی در ۲۲ و ۲۳ آبان‌ماه در تهران برگزار شد.

مختلف آن تا چه حد می‌تواند در تفکر استراتژیک در قلمروهای گوناگون از جمله مدیریت استراتژیک نقش ایفا کند. استدلال اصلی مقاله آن است که آینده‌پژوهی و دیگر فناوری‌های نرم که در دهه‌های نخست ظهور و رشدشان عمدتاً تحت سلطه دیدگاه‌های مهندسان قرار داشت، در سال‌های اخیر تحت جاذبه‌ی ممالعات جامعه‌شناسانه (در معنای وسیع این واژه)، به رویکردهایی گرایش پیدا کرده است که در این حوزه مورد استفاده‌اند. این تحول هرچند می‌توانست و می‌تواند در بردارنده جنبه‌های مثبتی باشد، در عمل به نوعی از چاله به چاه افتادن بدل شده است. زمانی که شیوه‌های مهندسی اغلب (هرچند نه به‌تمامی) به دیدگاه‌های پوزیتیویستی مسبوق بود، شیوه‌های جامعه‌شناسانه کنونی نیز اغلب (هرچند نه به‌تمامی) متأثر از رویکردهای پست‌مدرنیستی و نسبی‌گرایانه است.

پیشنهاد مقاله برای برون‌شدن محدودت‌هایی که همچون دو تیغه‌ی یک قیچی در جهت قطع ظرفیت‌های مثبت فناوری‌های نرم ناظر به امور آینده و استراتژیک به حرکت درآمده، بهره‌گیری از یک دیدگاه نظری قدرتمند است که بتواند فلسفی (جهان‌شناسانه، معرفت‌شناسانه، انسان‌شناسانه، روش‌شناسانه) لازم را برای کارآمدتر کردن روش‌های به‌کارگرفته‌شده در قلمرو فناوری‌های نرم فراهم می‌آورد. این دیدگاه که عقلانیت نقیض نام دارد، با پرهیز از محدودیت‌های پوزیتیویستی و پست‌مدرنیستی و نسبی‌گرایانه، با بهره‌گیری از یک متدولوژی مناسب برای حوزه‌های اجتماعی-انسانی موسوم به «منطق موقعیت»، به شیوه‌ای واقع‌بینانه (رنالیستی) ظرفیت‌های مثبت روش‌ها و تکنولوژی‌های

نرم موجود و قابلیت بالقوه آنها را مشخص می‌کند و زمینه بهره‌برداری بهینه از آنها را فراهم می‌سازد. در رویکرد متکی به عقلانیت نقادانه و «منطق موقعیت»، درعین حال از ظرفیت‌های مثبتی که احیاناً شیوه‌های مدل‌سازی مبتنی بر نظریه سیستم‌های پیچیده ارائه می‌دهد (با ملحوظداشتن جنبه‌های ضعف این دریافت)، استفاده می‌شود.

مقاله «ملاحظات انتقادی در باب آینده‌اندیشی در حوزه علوم و فناوری» می‌تواند، و رویکردهای معطوف به توسعه^۱ که مقاله چهارم این مجله است، با هدف برجسته‌ساختن برخی از آموزه‌های نظری و عملی تحریر شده است که می‌توان از آنها برای سامان‌بخشیدن بیشتر فعالیتهای آینده‌پژوهی در ایران بهره گرفت. این نمونه‌ها با استفاده از طرح‌های آینده‌نگارانه که در شماری از کشورهای پیشرفته ارائه شده، استنتاج شده است. در پیگیری این هدف، پس از ذکر مقدمه‌ای موجز درخصوص چیستی آینده‌اندیشی و شعبه‌های وابسته به آن نظیر آینده‌نگاری، به پاره‌ای از جنبه‌های روش‌شناسانه مربوط به این حوزه معرفت‌شناسانه اشاره شده و آنگاه تجربه آینده‌نگاری در دو کشور غربی در سال‌های اخیر و درس‌های آن برای ایران مورد بحث قرار گرفته و در پایان، اختصار هرچه تمام‌تر پاره‌ای از نکات درخصوص آینده‌اندیشی در ایران ذکر شده است. این مقاله نخستین بار در همایش آینده‌پژوهی، فناوری و چشم‌انداز توسعه^۱ ارائه شد.

چهار دانش-فناوری شناختی، زیستی، اطلاعات و نانو (شزان) به اعتبار برخورداری از توان علمی بسیار زیاد، از قابلیت

۱. این همایش، ۴-۶ خرداد ۱۳۸۵ در دانشگاه صنعتی امیرکبیر برگزار شد.

تأثیرگذاری بسیار بسالایی بر همهٔ عرصه‌های زندگی آدمی برخوردارند. این قابلیت تا بدان حد است که برای نخستین بار از زمان پیدایش حیات روی کرهٔ خاکی ما، انسان‌ها و نه صرفاً نیروهای سهمگین موجود در طبیعت، قدرت آن را یافته‌اند که همهٔ اشکال شناخته‌شدهٔ هستی در سیاره را دستخوش تغییراتی اساسی و بنیادین سازند. در این میان، تحولاتی که بالقوه می‌تواند از رهگذر بهره‌گیری از دانش-فناوری شزان در جوامع انسانی و در برادری‌ها، آید، ابعادی تکان‌دهنده پیدا کرده است. در پنجمین مقالهٔ کتاب «بسیار رو با عنوان «تأثیرات علوم و فناوری‌های هم‌گرا بر قلمرو اخلاق در ایران تا ۱۴۰۴: یک ارزیابی آینده‌پژوهانه»، برخی از تأثیرات دانش-فناوری‌های شزان بر یکی از مهم‌ترین عرصه‌های تعاملات اجتماعی و فردی یعنی عرصهٔ اخلاق مورد بررسی نقادانه و آینده‌پژوهانه قرار گرفته است. مقاله، خلاصه‌ای از یک پژوهش گسترده است که طی سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۸۹ با همکاری گروهی از آینده‌پژوهان برن، جمع‌تخصیص مصلحت به انجام رسید.^۱ در گزارش جامع پروژه، آن‌گونه که مرسوم پژوهش‌های آینده‌پژوهانه است، سناریوهایی برای شرایط مطلوب و نامطلوب در آینده ترسیم شده اما در مقالهٔ مندرج در کتاب، صرفاً سناریوی حالت «ایدئال مطلوب» برای ایران تا ۱۴۰۴ بازتحریر شده است. نتیجه‌ای که از این پژوهش اخذ شده، آن است که توجه دقیق به تأثیرات علوم و فناوری‌های هم‌گرا به‌منظور پرهیز از تبعات نامطلوبی که احیاناً به‌واسطهٔ کاربرد

۱. این مقاله با همکاری شماری از آینده‌پژوهان یعنی محسن بهرامی، حمیدرضا شرکا، سید محمد طباطبایی، زهره بشارتی، علی قنبری و رضا کلاتری‌نژاد تحریر شده است.

ناصواب این علوم و فناوری حاصل می‌شود و نیز بهره‌مندی از فواید و آثار نیکویی که می‌تواند از استفاده از ظرفیت‌های مثبت این دانش-فناوری‌ها عاید گردد، وظیفه مبرم و نیاز عاجل برای همه سیاست‌گذاران و نیز آن دسته از اهل نظر است که از آنان با عنوان «روشنفکران مشغول» یاد می‌شود. شهروندان نیز به نوبه خود سهمی اساسی در تعامل بهینه با این دانش-فناوری‌ها دارند.

«ارزیابی آینده‌پژوهانه تأثیرات علوم و فناوری‌های هم‌گرا بر حوزه‌های اخلاق، اجتماع و سیاست در ایران تا ۱۴۰۴»، گزارش خلاصه دیگری است که از برخی دیگر از جنبه‌های پروژه‌ای که در بالا بدان اشاره شد^۱ این مقاله که ششمین فصل مجموعه کنونی را تشکیل می‌دهد، مستقیماً در شماره ۴۹ نشریه ره یافت، پائیز و زمستان ۱۳۹۰ منتشر شد. مقاله کنونی احیاناً در برخی موارد همپوشانی‌هایی با مقاله پیشین دارد. اما درحالی‌که تأکید مقاله قبلی بر آینده تحولات اخلاقی است، در مقاله کنونی عمدتاً به تحولات اجتماعی و سیاسی نظر شده است. در این مقاله نیز سناریویی برای شرایط مطلوب در آینده، در ارتباط با جنبه‌های اخلاقی، اجتماعی و سیاسی در جامعه ایران ارائه شده است.

نشریه *گفتمان الگو*، در سال ۱۳۹۲ در گفت‌وگویی با نگارنده پرسش‌هایی را درخصوص آینده پیشرفت ایران در میان گرفت. این گفت‌وگو که متن آن در صفحات ۳۸ تا ۴۲ شماره دوم، سال اول، اسفند ۱۳۹۲ این نشریه درج شده است و هفتمین مقاله مجموعه حاضر را تشکیل می‌دهد، به موضوعاتی نظیر «رابطه

۱. همکاران پروژه که در تحریر مقاله اخیر نیز مشارکت داشته‌اند عبارت بودند از: محسن بهرامی، حمیدرضا شرکا و سیدمحمد طباطبایی.

آینده‌اندیشی و مدل‌های توسعه»، «محدودیت‌های برنامه‌ریزی‌های آینده‌نگرانه در ایران»، «سناریوهای محتمل برای آینده پیشرفت ایران»، «نهادینه‌سازی رویکردهای آینده‌نگرانه در نگرش عمومی مردم» و نظایر آن می‌پردازد.

در سال ۱۳۸۳ نشریه خردنامه همشهری به منظور ترویج مبانی انابسه‌های مربوط به آینده‌پژوهی و تصحیح برخی اشتباهات درخصوص آینده‌پژوهی، گفت‌وگویی را با نگارنده با عنوان «آینده‌اندیشی: هست‌ها و باید‌ها» برگزار کرد. این مقاله در شماره ۱۳۸۳ نشریه همشهری درج شد که در ۷ مرداد ۱۳۸۳ انتشار یافت. مزاحبه‌سندگان عمدتاً پرسش‌های خود را حول دو موضوع کلی «چرستی آینده‌پژوهی در مقام یک دیسیپلین و یک روش» و آینده آن در استان (در پرتو تحولات جهانی) متمرکز کرده بودند. این پرسش‌ها و پاسخ‌های نگارنده به آن، به‌عنوان هشتمین مقاله مجموعه حاضر درج شده‌اند.

«مطالعات اسلامی در پرتو آینده‌پژوهی» که نهمین مقاله کتاب به شمار می‌آید، در قالب یک سخنرانی به زبان انگلیسی در کالج اسلامی در لندن ارائه شد. متن مندرج در کتاب، علاوه بر آن از نکات مهم مطرح‌شده در آن سخنرانی است. استدلال‌ها و مقاله آن است که به اعتبار گسترش چشمگیر حوزه مطالعات اسلامی، بهره‌گیری از ابزارهای مناسب برای جهت‌دادن به سمت‌وسوی بسط و تنوع بیشتر آن، می‌تواند نتایج مهمی از حیث غنابخشیدن بیشتر به دستاوردهای این حوزه دربرداشته باشد.

در سال ۱۳۹۴ نگارنده با استفاده از یک بورس مطالعاتی که از سوی پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی و ریاست محترم

آن در آن زمان، آقای دکتر حسین ابراهیم‌آبادی و دو تن از معاونان محترم ایشان آقای دکتر رضا ماحوزی که در آن هنگام مدیریت دپارتمان آینده‌پژوهی را بر عهده داشتند و آقای دکتر امیر نبوی که دپارتمان مطالعات تطبیقی را مدیریت می‌کردند، در اختیار وی قرار گرفته بود، در کنفرانس بین‌المللی آینده‌نگاری و آینده‌پژوهی که به وسیله مؤسسه آموزشی-پژوهشی آتن (آتینر)^۱ برگزار شد، شرکت کرد و مقاله‌ای ارائه داد. از آنجا که مؤسسه آتینر، بگوی بی‌بی از یک نهاد غیردولتی فعال در امر پژوهش در سطوح ملی و بین‌المللی است که نحوه فعالیت آن احیاناً می‌تواند برای محققان ایرانی آموزه‌هایی قابل استفاده در برداشته باشد و با توجه به آنکه مقالات ارائه شده در کنفرانس به موضوعاتی ارتباط داشتند که با فعالیت‌های پژوهشی در ایران ارتباط نزدیک دارد، گزارشی از فعالیت‌های آن و نیز به‌کیده‌ای از برخی از مهم‌ترین مقالات عرضه شده در کنفرانس فراهم آورده شد. متن این گزارش اکنون به صورت فصل دهم کتاب حاضر بازنشر شده است.

ژوزف وُروس^۲ در زمره معدود آینده‌پژوهان است که در خصوص مبانی فلسفی آینده‌پژوهی مقالاتی منتشر کرده است. متنی که فصل یازدهم مجموعه کنونی را تشکیل می‌دهد برگرفته از مقاله‌ای از اوست با عنوان «در باب مبانی فلسفی پژوهش‌های آینده» که نخستین بار در سال ۲۰۰۷ در یک مجموعه مقالات با عنوان شناخت آینده: علم چگونه با آینده تعامل می‌کند؟ منتشر شد. ویراستار مجموعه مورد اشاره، پاتریک ون در دوین^۳ بود و مجموعه

1. Athens Institute for Education and Research (ATINER)

2. Joseph Voros

3. patrick van der duin

به وسیله انتشارات هلندی ایپورون آکادمیک انتشار یافت. وروس (۲۰۰۷)، چنان که از عنوان مقاله اش برمی آید، در این فصل به بررسی مبانی فلسفی ای می پردازد که پژوهش مربوط به آینده ها^۱ با تکیه بر آنها انجام می شود اما او به دیدگاه های فلسفی ای که فلسفه های مختلف درباره آینده اختیار می کنند، نظر ندارد. وجهه نظر او در این مقاله، معطوف به این نکته است که چگونه دیدگاه های مختلف فلسفی، از راه های مختلف به پژوهش های معرفتی از جمله پژوهش درباره آینده می شود. از مقاله وروس در دومین مقاله این مجله، علاوه بر ترجمه گرفته شده است. متنی که در این فصل آمده است، در بردارنده جداولی استدلالی وروس است و احیاناً ترجمه طابق النعل بالنعل در سماجی آید.^۲

مقاله «فرا-روس آینده های متعارض (مورد مناقشه)» که به عنوان آخرین فصل کتاب مندرج جای داده شده است، فرا-روش بدیلی را در برابر دو فرا-روس اصلی که در آینده پژوهی مورد استفاده است، یعنی فرا-روش های «شش تری» و «آینده نگاری» ارائه می دهد. این مقاله با استفاده از منبج ریل بهیبه شده است: «معرفی آینده های مورد مناقشه: از نگاه به درون آینده ها تا نگاه به آینده (از بیرون)» تألیف براون و همکاران (۲۰۰۰). هرچون مقاله پیشین، این ترجمه نیز ترجمه ای سطر به سطر نیست و بیشتر به نکات اصلی مقاله نظر داشته است.

امکان انتشار این دفتر، با حمایت مسئولان محترم پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی میسر گردید. پژوهشکده مذکور در

1. Futures research

۲. وروس مقاله سال ۲۰۰۷ خود را تقریباً بدون تغییر، اما با عنوانی تازه، در سال ۲۰۰۸ در نشریه فیچرز منتشر ساخت.

زمرة مراکز پژوهشی به‌واقع نمونه در کشور است که از دیرباز با عزمی راسخ و برنامه‌ریزی‌های سنجیده، بی‌جار و جنجال در راستای غنی‌سازی زیست‌بوم معرفتی علوم انسانی و اجتماعی در ایران گام‌های اساسی برداشته است. صاحب این قلم بر خود لازم می‌داند از همه عزیزان دست‌اندرکار در این پژوهشکده، سرپرستان پیشین و کنونی و مسئولان دپارتمان‌های متنوع آن در گذشته و حال، به‌خصوص همکاران عزیز آقایان دکتر حسین میرزایی، رئیس محترم پژوهشکده و دکتر جبار رحمانی، معاون محترم پژوهشکده، پزوهشکده صمیمانه تشکر کند و برای همگی این عزیزان در تکاپویشان جهت اعتلای علوم انسانی و اجتماعی در ایران موفق و سز زون آرزو کند.

WWW.KOPIRIR